

ПОРІВНЯННЯ У РОМАНІ І.ЧЕНДЕЯ “ПТАХИ ПОЛИШАЮТЬ ГНІЗДА...”

Чільне місце в українській літературі належить творчості одного із найталановитіших літописців Закарпаття – творчості І.Чендея. Відомий літературознавець, Олекса Мишанич, оцінюючи внесок письменника в скарбницю рідної літератури, зауважив: “Твори І.Чендея приваблюють своєю позитивною морально-етичною програмою. Образні моделі він бере переважно з барвистого селянського побуту і ними утверджує народний погляд на життя, на стосунки між людьми, відстоює здоровий побут, поетизує народні ідеали про красиве й потворне, глибоко розкриває випробуване віками народне розуміння добра і зла”¹. Саме звернення І. Чендея до народної тематики селянського життя, любові до землі, одвічних проблем життя і смерті, добра і зла, батьків і дітей роблять актуальними твори письменника в усі часи і всі епохи.

Сьогодні хочеться звернутися до одного із найбільш популярних романів письменника – “Птахи полишають гнізда...”, який неадекватно був оцінений критиками після виходу в світ².

У центрі твору – життя родини Пригар, яка змушена полишити обжите батьківське обійстя, родинне гніздо і переселитися в село, бо на місці старого обійстя будуватимуть ГЕС. Сюжетна лінія твору підпорядкована одній із найбільш важливих тенденцій сучасної літератури – посиленій увазі до людини, до людського характеру, поглибленому аналізу психології і моралі. Письменник прагне показати внутрішній світ героїв, глибоко проникнути у найтонші душевні порухи. Досягається це, насамперед, майстерним використанням епітетів, тропів та фігур, незвичайно красивою мелодійністю мови і влучним використанням образних порівнянь. Вплітаючи їх у мову своїх творів, І.Чендей робить її ще більш виразною, двома, трьома штрихами виражаючи цілу низку думок.

Письменник використовує як безсполучникові порівняння, так і порівняння сполучникові різноманітних структурних типів. Засобами вираження безсполучникових порівнянь насамперед виступають орудний порівняльний, прислівникові словоформи з по- і порівняння-прикладки.

Безсполучникові порівняння-прикладки вживаються письменником, як правило, у переносному значенні, набуваючи при цьому оцінно-характеризуючого значення, яке мовознавці нерідко по праву називають предикативно-характеризуючим¹, наприклад: Сніги тоді були глибокі, морози люті, й до капкана впав *ведмідь-вандрівник*². Річ у тім, що порівняльну конструкцію, в якій об'єктом порівняння є прикладка можна перебудувати таким чином, що прикладка виконуватиме роль предиката, виступаючи у своїй первинній синтаксичній функції, наприклад: Ведмідь був вандрівником + Він впав до капкана або ж ...тепер Михайло подумав про того *бука-велета*, що його колись звалив на землю разом з батьком³. □ Михайло звалив *бука* + Бук був як велет; ...[Вервечка - р.С.] здував підозрілу *пилюгу-отруту*⁴. □ Вервечка здував *пилюгу* + Пилюга була отрутою.

Порівняння, виражені орудним порівняльним із значенням уподібнення у функції об'єкта порівняльної конструкції часто використовуються письменником для відображення ірреальної дії, стану, хоча, як відомо, орудний порівняльний, як правило, має реальну семантику⁵. Специфікою даних конструкцій у творах І.Чендея є те, що орудний відмінок іменника використовується для персоніфікації, уособлення, відображення ірреального дійства і в результаті ірреальна семантика змальованих дій і станів нашаровується на реальну семантику орудного порівняння, створюючи цілком ірреальну порівняльну єдність, наприклад: Коли в сльоту на ґруні застряє й коншлатиться громаддя хмар, *Ясенова* кострубатиться хмуриєм *казковим велетом*⁶; Довкола саней ходив піп із кадилом, квилела родина, підбитою *птахою* злітала і нила заупокійна *мелодія*...¹⁰; Хлопець мовчав, а *мовчанка* на батька валилася холодною *брилою*...¹¹. Що ж до порівнянь, виражених прислівниковими словоформами з по-, то у романі превалюють

прислівникові форми розглядуваного типу, що мотивуються іменниками-назвами неосіб і вживаються ці конструкції, як правило, для просторово-часового відображення навколишнього світу, наприклад: ...Михайло бачив свою садибу і *по-весняному* нарядженою, і дорідно щедрою *по-літньому*, і багатою-пребагатою *по-осінньому*, і *по-зимовою* казковою в інеї та в снігових заметах¹²; І в кімнаті *по-весняному* запахло білим *бузком*¹³ і ін.

Майстерно володіючи багатством мовних засобів української мови, І.Чендей широко використовує порівняння для увиразнення образно-художньої рельєфності характеру, поведінки, настрою та ін. рис головних героїв твору. Центральною постаттю роману є образ старійшини родини Пригар - Михайла Пригари. Використовуючи різноманітні сполучникові порівняння у межах простого і складного речень, письменник змальовує образ хлібороба, вправного і невтомного у праці, наприклад: Урочистий, величний, *як обмитий весняним дощем і розквітлий літніми травами ґрунь*, ввійшов до хати *Пригари*¹⁴; *Бо він, Михайло Пригари*, в роботі безмежний, *як безкрай, незорий лан*...¹⁵; Не вірять, що іще на білому світі є *хтось такий, хто за одну весну міг би зорати більше, як зорав би він, Михайло Пригари*¹⁶. Страшна вістка про відселення була для Михайла Пригари як грім серед ясного неба, "неначе великою горою привалений"¹⁷, він не може зрозуміти, чому саме він повинен залишати звичну, рідну, обжиту предками землю; проти такої несправедливості обурюється все його єство, адже він народився, виріс на цій землі, а тепер змушений залишити її. Біль і розпука бринять у словах героя: Знаєте, отче духовний!... Коли б мені обіцяли дати півсела, коби обіцяли мені і цілий білий світ, а такого *світу, як осередок*, мені вже ніхто не дасть ніколи ніде!¹⁸; ...Та й тут я сам пустив у життя корінь... - щось *неначе* раптом *здригалося, рвалося* в Михайловім голосі¹⁹. З дитинства побожний Михайло не може зрозуміти, чому Бог залишився глухим до його молитви, адже він "Добро приймав від того бога з вдячністю, зло - без ремства і кривди, бо завжди *молвився йому, як молилися діди і прадіди*, на схід ясного сонця, стоячи босоніж на долівці розходженими плескатими ступнями.

Бо жадав, аби натруджена днинка минала мирно в благодаті і спокої, аби хлібець не минався в хаті, аби худібка в хлівах та кошарах множила й не виводилася, аби здоров'я і щастя було для всіх чесних людей, як *трави і листу на зелені свята...*¹⁹. І хоча Дмитро Славинець і голова колгоспу Яків Сопілкар, що уособлюють в романі нову владу, з терпеливістю вибирають із Михайлом Пригарою ту ділянку землі, на якій він побудує нову хату, зів'є нове гніздо, їм не зрозуміти й не відчуті весь біль прощання з хатою, садом, смерековою хацею...²¹. Для Михайла Пригари – дерева, птахи, гори, вітер, сонце, шум ріки – все одухотворене, живе. Природа у романі І.Чендея є однією з дійових осіб твору, вона мовби співзвучна з настроєм головного героя, перебуває в постійному русі, що майстерно змальовано за допомогою порівнянь, серед яких домінують порівняння допомогою порівнянь, серед яких домінують порівняння сполучникового типу як у функції членів простого речення, так і порівняльних компонентів складних структур, наприклад: З-за гір рвався вітер, хаща гомоніла, *ніби* тепер, саме тепер на віче *збиралися* буки, клени, явори і ялини²²; *Смерековий ліс тоді гуде безперестанку, мов повідує дивну казку про дивовижну красу Карпат*²³; Гори з усіх боків Нижнього Бистрого *неначе розступалися і відкривали широкі горизонти*²⁴; Чув тільки далекий і близький шум ріки. Вона *ніби повідувала* свої таємниці і ласкаво співала йому²⁵; *Сонце* в сідловині Яснової – як *золотий вершиник* на велетенському казковому коні²⁶; Коли полонинські вітри виберуться в дорогу вранці, *смерекова хаща гуде срібно, неначе десь далеко-далеко подзенькують дзвоники*²⁷; Коли вітри подихують увечері, *хаща співає* лагідно і тихо, ніжно й сумирно, *ніби веде колицкову...*²⁸; Раптом *вітер прорвався, подув з такою люттю, наче хотів, щоб люди знали, який він тут ще володар і пан в горах*. Коли промчав, обганяючи прудку течію Бистрої, річка мовби *занімла*, – вже не було чути її шуму²⁹; Довкола все *ніби прокидалося, оживало*³⁰; ... *звідкільсь долинув весняний голос трембіти, чарівливий і заманливий, немов прокидалася сама висока полонина*³¹; З високих полонин *день спускався на осередок лагідно й тихо, як молода горянка в строчених, цяткованих постолах*³².

У романі виразно просліджується еволюція поглядів Михайла Пригари. Він усвідомлює, що жертвує своїм заради загального добра. Але не може зрозуміти, чому так легко поривають з усталеними селянськими звичаями, обрядами його діти? Для нього залишається незрозумілим, чому старший син одружується на дівчині з далеких країв, не спитавши згоди батьків, чому молодший, всупереч волі батька, не хоче стати священником і Михайло змушений відмовити попові: – Ні! Мій Василько попом не буде. Говорив я з ним і сяк, і так, і перетак... А *легітчук як криця* – ні та й ні!³³. Михайло з тривогою, як сівач на добірне зерно, вдивляється у дітей, а чи будуть з них люди, чи не марно він їх виховував: [*Михайло Пригара* – р.С.] *Замовк, дивився на дітей, як дивиться сівач, а чи зерна пануть на ґрунт поживний. У його очах тепер ніби застигло запитання...*³⁴. А відповідь на це одвічне питання життя міститься в самих словах Михайла Пригари, через які й висловлюється, на наш погляд, головна думка твору: *А люди – як дерева: лісниця від лісниця, від горіха-костака і горіх-костак походить...* А з доброго гнізда і птах не ледакий!³⁵; А людині не можна без крил. *Крила їй треба, як сонце!*³⁶.

Прозріння Михайла і злам у його свідомості настають після того, як піп, охрестивши його внука в холодній воді, простудив дитинку так, що вона вмерла. Михайло зрозумів, що Бог насамперед знаходиться в душі самої людини, що віра в Бога виявляється у вчинках і словах. Змінюються усталені погляди Михайла на життя, змінюється і сам Михайло. І як видно з наших спостережень, змалювання найтонших порухів душі головного героя не обходиться без порівнянь: В ньому зараз оживав знову далекий великодній голос сопілки... *І він чув себе ураз помолоділим, наче киує з плечей не тільки громаду літ, а й багато лиха, неспокою і турбот, бід, що так щедро приходили до нього на зеленій Верховині*³⁷; [*Михайло Пригара* – р.С.] *В лиці увесь змінився, мов тільки дійшла до нього страшна вістка [про відселення – р.С.]*³⁸; *Пригара зі своїми сподіванками залишився як серед води*³⁹; Пригара стояв зі складеними в побожності руками на грудях, був увесь зосереджений, *зором немов проникав кудись далеко...*⁴⁰; Михайло ...чув, як мороз біжить по

тілу, як щетина на його вилицях *ніби інсерт хаплеться од того морозу*⁴¹.

Особливу увагу привертає при прочитанні твору мовою Михайла Пригари, яка насичена образними усталеними висловами, народними порівняннями-фразеологізмами, наприклад: *Літа минули... Як лист по воді, сплили!*⁴²; Але то був не дурний, який казав: *легше вберегти мішок бліх, як одну жінку...*⁴³; *А бодай нечистий до нашого обійстя не мав моці, як жаба хвоста!*⁴⁴.

Широко використовуються письменником порівняння-фразеологізми і у мові інших героїв твору, що, по суті, є відтворенням повсякденної живорозмовної мови закарпатців, наприклад: У доброго мужа *жінка – як ружа*⁴⁵; [Анна до батька – р.С.] – А ви б, няню, кудись пішли, порадилися... *Не таке лихо, як пишеться і говориться, не така біда, як малюється...* Кожне диво всього на три дні!...⁴⁶; – Як поживаєте тьотка? – масно питає гість... – *А бодай так малися мої вороги, як я живу! Бодай їм так весело було, як живеться нині одній вдовиці!*... – забідкалася Гафія...⁴⁷.

Майстерно і з любов'ю змальовані автором у романі жіночі образи – Василини, жінки Михайла, їх дочки Христинки, Марійки, дочки Мізунів. Василина Пригара – одна з головних дійових осіб твору, постає в романі як уособлення жінки-господині, матері-трудівниці. Використовуючи різноманітні порівняння, письменник концентрує увагу на працьовитості жінки-селянки, наприклад: *Такої робітниці, як вона, не знайти на ниві при обкопуванні кукурудзи, картоплі. Так в її руках ходила мотика, такою доладною була її робота, наче Василина мала перед кимось хизуватися працею*⁴⁸; ...*Василина зналася на всяких приправляннях, певно, як жодна з господинь великої зеленої Верховини*⁴⁹; [Василина – р.С.] *Зосереджена вся, мов конала священний обряд, і звична до діла, наче все життя те й робила, що ткала, перебирала босими ногами по латках із приводом для начельниць*...⁵⁰. Письменник зворушливо змальовує материнську любов головної героїні, що виразно просліджується в її словах. Не зважаючи на осуд і докір Михайла, Василина рада прибагати дітям навіть в піст: –

Чужому дітвакові би-м прибагла! А своєму ні? А коли мене до кониски не покладуть мої, то чужим і на думку не прийде! – *спокійно, немовби міркуючи-вважаючи, Василина промовила собі*⁵¹.

Змальовуючи Василину, з одного боку, як люблячу матір, хорошу господиню, письменник показує її з іншого боку як свекруху, якій нічим не вгодить нелюба невістка: ...Я придивилася, як вона чистить картоплю... Кажу тобі, *чистила не так, як газдівська дитина*. Та виділа-м і те, що його пантрує... Він, неборак, ішов до річки митися, а *вона* за ним, як *тінь*...⁵²; ...*А картопельку чисти так, як я...* – тут Василина не тільки повелівала, але й показувала...⁵³.

З особливою любов'ю змальовані автором в романі образи Христинки і Марійки, що уособлюють народне розуміння дівочої вроди, краси, чистоти. Письменник використовує усталені, образні, фольклорні порівняння, наприклад: Христинка відмовчувалася. *Тиха по натурі, ніби завжди задумана*, взялася перед дзеркалом розчісувати коси. *Волосяс довге, жовте і цупке, як тугий сніг золотої тиєниці... свіжа, немаче у літніх прудких водах Бистрої викупана*, пахучими полонинськими вітерцями обвіяна...⁵⁴; – *Христинку видиш?* – Ага, ага, тепер уже виджу... *Як косця*...⁵⁵; На порозі стояла легка і радісна дочка Мізунів – Марічка. Завита до тонкої шерстяної хустки, дівчина не просто внесла з собою весняної свіжості, *вона сама була як черешенька*, що вже обмилася теплими дощами й тужавіла силою. Впізнала Пригару, несподівано *розрум'янилася, ніби хтось червоним цвітом кинув на її лице*⁵⁶. З такою ж авторською прихильністю зображена в романі і нелюба Пригарам невістка: І вже інша *Лариса* сиділа на галявині. Ні, не та, відчасна тривогами і неспокоєм, а юна, як *ранкова зоря*, сама пліла схилами зеленої Верховини...⁵⁷.

Як бачимо з проаналізованого фактичного матеріалу, порівняння у романі І.Чендея "Птахи полишають гнізда..." активно використовуються письменником як для змальовання дійових осіб твору, так і для зображення оточуючої дійсності. Автор використовує як безсполучникові порівняння, так і порівняння сполучникові різних структурних та функціональних

типів. Показником порівняльних відношень у сполучникових порівняннях виступають модально-порівняльні частки та порівняльні сполучники, серед яких найчастіше вживається *якщо*, що функціонує і у ролі сполучного слова, рідше *мов, немов, наче, неначе, ніби*. Конструкції з порівняльним сполучником *буцім*, виявлені у романі, – це відбиття живорозмовного мовлення українських говорів Карпатського регіону, наприклад *Хтось... так старанно виводив літери, буцім у твердій дощці карби вирізав*⁵⁸. Своєрідний закарпатський колорит відчутний при зображенні характерів, настроїв, поведінки героїв, при змалюванні чарівного образу Верховини, він мелодійно звучить у словах персонажів. При цьому домінуюча роль серед художньо-зображувальних засобів у романі належить порівнянням, які використовуються письменником як для всебічної, рельєфної характеристики образу, портретів, обставин, так і для створення ліричних симфоній пейзажу.

1. Мишанич Олекса. Карпати нас не розлучать: Літературно-критичні статті і дослідження. – Ужгород: Срібна Земля, 1993. – С. 188.
2. Там само – С. 189; Балега Юрій. Художні відкриття чи правда факту? – Ужгород: Карпати, 1969. – С. 131; Волинський Кость. Життя, герой, слово // Рад. літературознавство. – 1966. – №3. – С. 7-8; Ільницький Микола. Птахи тяжіють до рідних гнізд // Жовтень. – 1967. – № 10. – С. 152; Федака Дмитро. Коріння і крила // Жовтень. – 1984. – № 5. – С. 120; Фединяшинец В. У вимірах життя // Вітчизна. – № 8. – С. 166.
3. Олексенко Олена. Синтаксична функція прикладки як маркер функціонально-синтаксично зв'язаного значення слова // Вісник Львівського університету. – Серія філологічна. – Випуск 28. – Львів, 2000. – С. 309.
4. Кучеренко І.К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматик. – Вид-во КДУ ім. Т.Г.Шевченка, 1959. – С. 6-7.
5. Чендей Іван. Птахи полишають гнізда... // Чендей І.М. Вибрані твори: В 2-х т. – К.: Дніпро, 1982. – Т.1. – С. 329.
6. Там само. – С. 437.
7. Там само. – С. 352.

8. Рошко С.М. Формально-граматична та функціонально-семантична структура порівняльних синтаксем і підрядних речень у сучасній українській мові: Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01. – Ужгород, 2001. – С. 80.
9. Чендей Іван. Там само. – С. 323.
10. Там само. – С. 572.
11. Там само. – С. 393.
12. Там само. – С. 437.
13. Там само. – С. 480.
14. Там само. – С. 477.
15. Там само. – С. 591.
16. Там само. – С. 596-597.
17. Там само. – С. 434.
18. Там само. – С. 373.
19. Там само. – С. 382.
20. Там само. – С. 344.
21. Жулинський Микола. Історія його краю – в його творах. Передмова. // Чендей Іван. Там само. – С. 11.
22. Чендей Іван. Там само. – С. 556.
23. Там само. – С. 557.
24. Там само. – С. 412.
25. Там само. – С. 576.
26. Там само. – С. 559.
27. Там само. – С. 557.
28. Там само. – С. 557.
29. Там само. – С. 350.
30. Там само. – С. 435.
31. Там само. – С. 476.
32. Там само. – С. 419.
33. Там само. – С. 498.
34. Там само. – С. 430.
35. Там само. – С. 446.
36. Там само. – С. 378.
37. Там само. – С. 481.
38. Там само. – С. 381.
39. Там само. – С. 439.
40. Там само. – С. 431.
41. Там само. – С. 424.
42. Там само. – С. 336.

43. Там само. - С. 444.
44. Там само. - С. 338.
45. Там само. - С. 494.
46. Там само. - С. 371.
47. Там само. - С. 458.
48. Там само. - С. 346.
49. Там само. - С. 343.
50. Там само. - С. 345.
51. Там само. - С. 339.
52. Там само. - С. 483.
53. Там само. - С. 472.
54. Там само. - С. 427.
55. Там само. - С. 417.
56. Там само. - С. 444.
57. Там само. - С. 479.
58. Там само. - С. 468.